

Anna Pieszko-Sroka

Czy zeznania są wiarygodne? Poszukiwanie metody ich oceny i rola psychologa w tym procesie

Przesłuchanie w rozumieniu procesowym jest czynnością, której celem jest ujawnienie trzech środków dowodowych. Mogą to być zeznania świadków, wyjaśnienia podejrzanych lub opinie biegłych. Sposób procesowego przeprowadzania przesłuchań został uregulowany w art. 171 § 1 kpk, który stanowi, że *osobie przesłuchiwanej należy umożliwić swobodne wypowiedzenie się w granicach określonych celem danej czynności, a dopiero następnie można zadawać pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia lub kontroli wypowiedzi*¹. Do zadań sądu należy decyzja, czy zeznania świadka są wiarygodne i mogą stanowić wartościowy materiał dowodowy, niekiedy jednak sąd podejmuje decyzję o powołaniu biegłego psychologa. Regulacje w tym zakresie zawarte są w art. 193 § 1 kpk. Rola biegłego psychologa jest bardzo szeroka, jednak specjaliści prawa karnego odmawiają jednoznacznie psychologom możliwości oceny wiarygodności zeznań ze względu na brak obiektywnych, zewnętrznych kryteriów oceny i pozostawiają ocenę taką w rękach sądu². Gdzie zatem jest miejsce dla psychologa jako specjalisty posiadającego wiadomości specjalne?

Biegły psycholog może być powołany postanowieniem sądu lub prokuratora do udziału w przesłuchaniu i wydania opinii np. w sytuacji, gdy istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności do postrzegania i odtwarzania spostrzeżeń w myśl art. 192 § 2. Wtedy organ procesowy może skorzystać z wiadomości specjalnych, jakie posiada psycholog. Wyjątkiem, kiedy psycholog jest powoływany obligatoryjnie do udziału w przesłuchaniu, jest przesłuchanie małoletnich świadków w myśl artykułu 185a § 2.

Zakres ekspertyzy psychologicznej może zawierać:

1. Ustalenie czynników, które mogą wpływać na zniekształcenie zeznań.
2. Dokonanie analizy mechanizmów psychologicznych leżących u podłoża stwierdzonych zniekształceń.
3. Dokonanie psychologicznej oceny zeznań.
4. Ustalenie związku między stwierdzonymi u świadka zaburzeniami a zająściami³.

Jak widać powyżej, zakres ekspertyzy może być bardzo szeroki, jednak w praktyce dość rzadko zdarza się, aby organ procesowy w postanowieniu wskazywał wszystkie te obszary. Z mojego doświadczenia biegłego psychologa wynika, że najczęściej organ procesowy zwraca się o dokonanie psychologicznej analizy zeznań, ustalenie czynników, które wpływają na ich zniekształcenie i ewentualne wskazanie mechanizmów leżących u podłoża tych zniekształceń.

¹ *Kodeks Karny Postępowania Karnego*, opr. merytor. E. Broma-Bąk, K. Bąk, Bielsko-Biała 2007, Park, stan prawny na dzień 10.02.2007 r.

² J. Wójcikiewicz, *Rzeczoznawcza ocena zeznań świadków – aspekty prawne*, w: *Współczesna ekspertyza psychologiczna – niewykorzystane możliwości*. Materiały konferencji psychologów sądowych. Kraków 17-18.11.1988, Kraków 1990.

³ J. K. Gierowski, T. Jaśkiewicz-Obydzińska, M. Najda, *Psychologia w postępowaniu karnym*, Warszawa 2008, LexisNexis, s. 270.

W niniejszym artykule chciałabym odnieść się do jednego z elementów ekspertyzy psychologicznej, mianowicie do psychologicznej oceny zeznań świadków pod względem ich wiarygodności. W dalszej części zostanie przedstawiony jeden z testów służących takiej ocenie.

Psychologiczna ocena zeznań, najogólniej rzecz biorąc, polega na analizie ich formy i treści i stwierdzeniu, czy relacja świadka jest logiczna, spójna, konsekwentna i odpowiada jego możliwościom poznawczym, społecznym i emocjonalnym. Ocena taka wymaga wiadomości specjalnych, szczególnie z zakresu oceny poziomu intelektualnego, cech osobowości, znajomości kryteriów oceny wiarygodności. Psycholog stara się poprzez wykonanie dodatkowych badań wykluczyć lub potwierdzić zaburzenia czy cechy osobowości, które mają wpływ na składane zeznania. Z drugiej strony psycholog ma za zadanie zapoznać się z zeznaniami świadka, czy to w formie naocznej, uczestnicząc w przesłuchaniu, czy też w formie pośredniej poprzez analizę protokołów zeznań czy transkryptów z nagrań audio lub wideo. Celem tych czynności jest analiza zeznań i wydanie opinii, w jakim stopniu są one prawdopodobne. Do takiej analizy służy test, który zostanie omówiony w dalszej części artykułu.

W ocenie formy i treści zeznań są pomocne opracowane kryteria oceny wiarygodności zeznań. Pionierami w tworzeniu modeli oceny zeznań byli psychologowie niemieccy, którzy oceniali zeznania dzieci jako świadków w przestępstwach o charakterze seksualnym. W 1959 roku niemiecki psycholog U. Undeutsch zainicjował użyteczne kryteria rzeczywistości zeznań, następnie model ten rozwinął A. Trankell.

Model Undeutscha zawiera 5 kryteriów oceny wiarygodności. Do pierwszego z nich zaliczona została stałość relacji, czyli stałe utrzymywanie linii narracyjnej. Drugim kryterium są cechy czynności relacjonowania, w których skład wchodzi także język, sprawność wypowiedzi, wewnętrzna spójność relacji. Trzecim elementem jest struktura osobowości świadka i jego indywidualny stopień rozwoju. Kolejno ocenia się motywację świadka do składania zeznań, w tym powiązanie świadka z podejrzanym i sprawą. Ostatnia grupa dotyczy cech zawartości zeznania i dzieli się na dwie podgrupy. Pierwsza obejmuje pierwotne kryteria oceny zeznania takie, jak: konkretność, liczbę szczegółów, oryginalność opisów i ich homogeniczność oraz powiązanie opisu z konkretnymi sytuacjami życiowymi. W drugiej podgrupie znajdują się wtórne kryteria oceny zeznania obejmujące analizę zawartości treściowej, stopień zgodności z innymi ustaleniami⁴.

Prace niemieckich i szwedzkich ekspertów (Arntzen, 1983; Trankell, 1972; Undeutsch, 1967, 1982) dały podstawy do stworzenia przez Stellera i Köhnkena listy kryteriów dotyczących treści i opisanie procedury oceniania wiarygodności zeznań (*Statement Validity Assessment – SVA*). Model ten jest wykorzystywany w niektórych krajach europejskich (Niemcy, Holandia) do oceny zeznań dzieci dotyczących spraw z zakresu wykorzystywania seksualnego⁵. Kwestią otwartą jest to, aby model stosować po uprzednich badaniach nad nim, także wobec dorosłych świadków i podejrzanych. Jednak na chwilę obecną jest zbyt mało badań dotyczących tej grupy osób.

W dalszej części artykułu zostanie dokładniej zaprezentowana metoda oceny wiarygodności zeznań (SVA) z uwzględnieniem możliwości zastosowania jej do oceny dowodów pod względem ich wiarygodności, zostaną także wskazane jej ograniczenia.

SVA składa się z trzech głównych elementów:

⁴ E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym*, Kraków 2003, Zakamycze, s. 269.

⁵ A. Vrij, *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania*, Kraków 2009, WUJ, s. 110.

- ustrukturalizowanego wywiadu,
- analizy treści na podstawie ustalonych kryteriów (*criteria-based content analysis* – CBCA), ocena treści i jakości zeznania,
- integracji wyników CBCA z Kontrolną Listą Wiarygodności⁶.

Wywiad ustrukturalizowany polega na swobodnej wypowiedzi osoby przesłuchiwanej, specjalnie zaprojektowanych pytaniach otwartych, które mają umożliwić osobie przesłuchiwanej przypomnienie sobie i odtworzenie jak największej liczby szczegółów. Wywiad taki rejestruje się za pomocą urządzeń nagrywających dźwięk lub dźwięk i obraz. Następnie spisuje się transkrypty, które będą stanowić w dalszej części materiał do oceny za pomocą kryteriów CBCA. Jak wynika z literatury dotyczącej sposobu posługiwania się SVA lepiej jest oceniać wypowiedzi na podstawie transkryptów z zapisu audio, ponieważ przekaz niewerbalny widoczny na taśmie video może wprowadzać w błąd osoby oceniające.

Następnym krokiem zastosowanym w tej metodzie jest poddanie ocenie wypowiedzi za pomocą ustalonych kryteriów CBCA.

Kryteria treściowe, na podstawie których dokonuje się analizy zeznania:

Cechy ogólne

1. Logiczna struktura.
2. Nieustrukturalizowany sposób prezentacji.
3. Duża liczba szczegółów.

Szczegółowe treści

4. Osadzenie w kontekście.
5. Opisy interakcji.
6. Odtwarzanie wypowiedzi.
7. Nieoczekiwane komplikacje podczas incydentu.
8. Niezwykłe szczegóły.
9. Niepotrzebne szczegóły.
10. Szczegóły dokładnie opisane i błędnie rozumiane.
11. Powiązane skojarzenia z innymi zdarzeniami.
12. Opisy stanu umysłu świadka.
13. Przypisywanie przestępcy określonego stanu umysłu.

Treści związane z motywacją

14. Spontaniczne poprawki.
15. Przyznawanie się do niepamiętania czegoś.
16. Wysuwanie wątpliwości, co do własnego zeznania.
17. Obniżanie własnej wartości.
18. Wybaczanie przestępcy.

Elementy specyficzne dla przestępstwa

19. Szczegóły charakterystyczne dla danego przestępstwa⁷.

Przeszkolone osoby (tzw. eksperci), posługując się wyżej wymienionymi kryteriami, dokonują oceny wiarygodności zeznania, określając na 3-stopniowej skali, czy dane kryterium występuje, gdzie 0 oznacza, że kryterium nie występuje, 1 – gdy kryterium jest obecne i 2 – jeśli kryterium jest bardzo wyraźnie spełnione. Zaznaczyć należy, że CBCA nie polega na poszukiwaniu symptomów kłamstwa. Nieobecność jakiegось kryterium nie zawsze oznacza, że zeznanie jest sfabrykowane.

⁶ A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *Prawo i psychologia*, Gdańsk 2003, GWP, s. 16.

⁷ Tamże, s. 17.

Po dokonaniu oceny za pomocą CBCA zeznania porównuje się następnie z Kontrolną Listą Wiarygodności, która przybliży test CBCA do testów standaryzowanych, czyli takich, które mają wyraźne normy, tak jak inne testy używane w psychologii.

Kontrolna Lista Wiarygodności zawiera następujące elementy:

Cechy psychologiczne

1. Nieodpowiedniość języka i wiedzy.
2. Nieodpowiedniość uczucia.
3. Podatność na sugestię.

Cechy przesłuchania

4. Przesłuchanie sugerujące, naprowadzające, oparte na przymusie.
5. Ogólna nieadekwatność przesłuchania.

Motywacja

6. Wątpliwe motywy.
7. Wątpliwy kontekst pierwotnego wyjawienia lub zeznania.
8. Naciski na składanie fałszywych zeznań.

Kwestie dochodzeniowe

9. Niespójność z prawami natury.
10. Niespójność z innymi zeznaniami.
11. Niespójność z innymi dowodami⁸.

Powyższa lista służy temu, aby osoba oceniająca, przyglądając się poszczególnym tematom, mogła dokonać analizy, czy zeznania ocenione na podstawie CBCA jako wiarygodne mogą być potwierdzone przez listę kontrolną. Lista kontrolna odnosi się do warunków zewnętrznych mogących mieć wpływ na złożone zeznania. Zauważyć przy tym należy, że negatywne odpowiedzi na poszczególne elementy listy kontrolnej są spójne z wynikiem przyjętym na podstawie CBCA. Jeżeli zaś w zeznaniach występują elementy opisane w liście kontrolnej, to wynik CBCA można potraktować jako mało trafny.

Przedstawiona powyżej metoda oceny zeznań pod względem ich wiarygodności ma również swoje ograniczenia, chociaż jest metodą stosowaną w kilku krajach w procedurach sądowych. Główne zarzuty co do tej metody dotyczą jej trafności. Kontrolna lista ma przybliżyć CBCA do testów pod względem trafności, ponieważ sama ocena za pomocą CBCA nie wystarcza, aby wyciągać wnioski co do wiarygodności zeznań.

W polskich sądach biegli psycholodzy są powoływani w celu analizy treści i formy zeznań. Powyższe narzędzie, a także jego elementy, takie jak CBCA czy lista kontrolna, mogą być pomocne w formułowaniu hipotez dotyczących wiarygodności zeznań, przy czym do kompetencji sądu należy ocena, czy dane zeznania mogą stanowić wartościowy materiał dowodowy.

Z praktyki wynika, że psycholog, który uczestniczy w przesłuchaniu świadka czy podejrzanego oprócz tego, że ma możliwość obserwacji zachowania przesłuchiwanego (w tym jego reakcji pozawerbalnych takich, jak: ruchy mimowolne, pauzy w wypowiedzi, ton i wyrazistość głosu) ma możliwość połączyć te zachowania z treścią wypowiedzi osoby przesłuchiwanej. W analizie treści bardzo pomocne jest posługiwanie się modelem kryteriów, które umożliwiają rozpatrzenie zeznań pod różnym kątem. Tworzenie narzędzi do oceny wiarygodności zeznań należy uznać za pozytywną tendencję. Ocena zeznań pod względem ich wiarygodności jest procesem skomplikowanym, ale bardzo przydatnym organom procesowym, staje się szczególnie ważna, ale

⁸ A. Vrij, *Wykrywanie kłamstw i...*, s. 119.

i trudna, kiedy zeznania świadka stanowią jedyny materiał dowodowy. Dalsze badania nad testem SVA mogą przynieść dobre rezultaty, w tym miejscu jednak należy wskazać również ograniczenia tej metody. Formułowanie hipotez co do wiarygodności zeznań na podstawie SVA powinno być czynione ostrożnie, ponieważ błędne decyzje w tym zakresie mogą mieć bardzo poważne negatywne skutki w procesie (np. oskarżenie osoby niewinnej na podstawie fałszywych zeznań).

Główne zarzuty dotyczące testu CBCA dotyczą braku standaryzacji i braku podstaw teoretycznych. Brak standaryzacji dotyczy tego, że eksperci oceniający zeznania nie są zgodni, ile kryteriów musi być obecnych w zeznaniu, aby uznać je za wiarygodne, ponadto różni eksperci odnoszą się w swoich ocenach do różnej liczby tych kryteriów. Drugim problemem związanym z brakiem standaryzacji jest to, że kryteria mają różną ważność, więc nie można traktować ich tylko ilościowo, ale także jakościowo, np. kryterium dotyczące opisu przez świadka niezrozumiałych szczegółów jest bardziej istotne niż kryterium miejsca i czasu zdarzenia, szczególnie w przypadku zeznań dzieci. Kolejną trudnością jest dokładna ocena tego, jaki wpływ wywiera konkretny czynnik zewnętrzny na zeznanie konkretnego świadka. Innym jeszcze problemem jest mała zgodność ekspertów co do poszczególnych kryteriów. O ile wynik ogólny CBCA u większości ekspertów był zgodny, to różnił się co do występowania poszczególnych kryteriów, różni eksperci podawali różne kryteria w tym samym zeznaniu.

Co do podstaw teoretycznych, to CBCA opiera się na hipotezie Undeutscha, która mówi, że *zeznanie wywodzące się z pamięci o rzeczywistym wydarzeniu różni się treścią i jakością od zeznania opartego na wymysłach i fantazji* jednak nie wskazuje, dlaczego tych różnic należy się spodziewać⁹.

Wskazując na ograniczenia metody, należy podkreślić również to, że eksperci oceniający za pomocą CBCA skłonni są klasyfikować fałszywe przekazy jako prawdę. Wynika to między innymi z tego, że CBCA jest detektorem prawdy, a nie kłamstwa. Ponadto niekiedy sfabrykowane historie mogą być równie obfite w szczegóły, co zeznania prawdziwe i to podważa kryterium 3. W praktyce sądowej, tam gdzie SVA ma zastosowanie, oceny CBCA dokonuje jeden ekspert – jest nim psycholog powołany przez sąd jako biegły do sprawy, a z tym wiąże się niebezpieczeństwo subiektywnej oceny. Żeby temu zapobiec, zeznania powinno oceniać minimum dwóch ekspertów, aby można było porównać wyniki.

Jak już wspomniałam powyżej, często tam, gdzie ma zastosowanie SVA, zeznania świadka są jedynym dowodem, w związku z czym poprawności oceny zeznań przez eksperta nie można zweryfikować za pomocą innych materiałów dowodowych. Jeszcze innym mankamentem metody jest to, że obecnie badania są prowadzone nad CBCA, a nie całym narzędziem, jakim jest SVA (czyli bez uwzględnienia Kontrolnej Listy Wiarygodności).

Pomimo tych zarzutów, metoda oceny wiarygodności wydaje się być na tyle przydatna, że prowadzone są dalsze badania nad jej ulepszeniem w kierunku standaryzacji. Aby mogła być stosowana powszechnie i bez zastrzeżeń, badania powinny koncentrować się nad całym narzędziem, dużą wagę należałoby przyłożyć do szkolenia ekspertów oceniających, aby maksymalnie zobiektywizować dokonane przez nich oceny. Kolejnym krokiem powinno być przeprowadzenie większej ilości badań z udziałem dzieci i podejrzanych. Badania mogłyby dotyczyć nie tylko zeznań w sprawach sądowych, ale również innych relacji osób, które chcielibyśmy sprawdzić pod względem prawdziwości (metoda mogłaby być zastosowana np. w procesie rekrutacji pracowni-

⁹ Tamże, s. 140.

ków, w celu oceny wiarygodności ich wypowiedzi co do własnej osoby). Należy również pogłębić badania w kierunku tego, na ile kłamca może oszukać eksperta oceniającego wypowiedź za pomocą SVA. Jak dotychczas nie przeprowadzono również badań pod względem różnic kulturowych. Czy inaczej wyglądają zeznania szczerze osób mieszkających w różnych częściach świata, różnej rasy? Narzędzie mogłoby być również bardziej skuteczne, jeżeli uwzględniałoby w swej strukturze nie tylko wskaźniki prawdziwości, ale także werbalne wskaźniki kłamstwa.

W praktyce oceny zeznań świadków w Polsce powyżej opisaną metodę wykorzystuje się jedynie częściowo. Jest to prawdopodobnie związane z jej nieznanością oraz z niskim poziomem wiedzy z zakresu psychologii sądowej wśród sędziów i prokuratorów. Na jakiej więc podstawie sędziowie i prokuratorzy oceniają, że danym zeznaniom należy dać wiarę lub nie? Tym zagadnieniem przyglądała się M. Piekarska-Drażek, która w przygotowywanej pracy doktorskiej zajmowała się problemem odmienności zeznań w procesie karnym. Z jej badań wynika, że 14,86 proc. respondentów (wśród nich byli prokuratorzy i sędziowie) w ocenie, czy dany świadek mówi prawdę, kieruje się intuicją. Autorka zdefiniowała intuicję jako umiejętność bazującą na doświadczeniu zawodowym i życiowym¹⁰. Inna autorka – E. Gruza – wskazuje, że definicja intuicji jest inna i podaje za *Słownikiem Języka Polskiego*, że pojęcie to oznacza przecucie, zdolność przewidywania, twórczą wyobraźnię, rodzaj irracjonalnego poznania, polegający na uchwyceniu prawdy dzięki wewnętrznemu przekonaniu, bez pomocy rozumowania i działalności praktycznej¹¹. Według autorki intuicja odgrywa pewną rolę np. w procesie dowodzenia i w pracy sędziego. Należy jednak pamiętać, że dane intuicyjne są niesprawdzalne; ponadto nie można uwzględnić, że do prawdy dochodzi się dzięki posiadanej intuicji, tym bardziej, że jest ona cechą bardzo indywidualną.

Aby wyjaśnić, na jakiej podstawie sędziowie i prokuratorzy dają wiarę zeznaniom, E. Gruza zaprojektowała własne badania i przeprowadziła je na tych właśnie grupach zawodowych. Badania polegały na rozmowie z sędziami i prokuratorami, na przeprowadzaniu ankiet i analizowaniu akt, w których autorka zwracała szczególną uwagę na uzasadnienia wyroków w sprawach już zakończonych i w ten sposób szukała odpowiedzi na pytanie, co przekonało sędziów o wiarygodności zeznań świadków.

Z przeprowadzonych badań wynika między innymi, że w sytuacji, gdy sąd uznawał zeznania za wiarygodne, odnosił się do kryteriów ich wiarygodności, czyli brał pod uwagę argumenty o charakterze przedmiotowym. W przypadku zaś, gdy ocenił zeznania jako niewiarygodne – uzasadniał to brakiem wiarygodności osoby świadka, czyli wskazywał na podmiot¹². Poniżej zostaną omówione kryteria, które najczęściej występowały w zeznaniach i na których sąd oparł swoje orzeczenia.

Najczęściej wymienianym argumentem na to, że zeznania są wiarygodne było zwrócenie uwagi, że mają one oparcie w zeznaniach innych świadków, uzupełniają je i korespondują z nimi. Kolejnym kryterium było odwołanie się do logiczności wypowiedzi, czyli takich zeznań, które pokazują logiczny ciąg zdarzeń. Logiczność jest też często łączona ze spójnością i konsekwencją. Następny argument to odwołanie się do potwierdzenia treści zeznań w materiale dowodowym. Sąd dawał wiarę

¹⁰ Wyniki tych badań prezentowane były przez M. Piekarską-Drażek na seminarium doktorskim w dniu 20.01.2003 r., w: E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań...*, s. 269.

¹¹ E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań...*, s. 269, za: *Słownik języka polskiego*, M. Szymczak (red.), t. I, Warszawa 1988, PWN, s. 804.

¹² E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań...*, s. 407.

również zeznaniom niewyuczonym i naturalnym, przy czym zwracał tu uwagę na słownictwo, jakim posługiwał się świadek i na to, czy jest ono adekwatne do jego poziomu wykształcenia i środowiska życia¹³. Powyższe kryteria odnoszą się do treści zeznań i skupiają się na treści relacji w kontekście innych zeznań i zebranego materiału dowodowego.

W psychologii zeznań kryteria wynikające z treści obejmują dodatkowo stopień szczegółowości relacji i opisy elementów typowych dla danego rodzaju przestępstwa, wynikające zaś z przebiegu zeznania obejmują stałość, konsekwencję relacji w późniejszych zeznaniach oraz rodzaj i sposób powstawania uzupełnień. Aby ujednolicić język, jakim posługują się prawnicy i psychologowie, autorka badań dokonała zestawienia pojęć. I tak: stałość zeznań wydaje się tożsama z określeniem zeznania są konsekwentne, rodzaj i sposób powstawania uzupełnień, traktowane w psychologii jako drugie kryterium wynikające z przebiegu zeznania, wydaje się nawiązywać zarówno do spójności, jak i konsekwencji, logiczności i naturalności. Następne kryterium to stopień szczegółowości i treści typowe dla przestępstwa. W praktyce procesowej trudno jednak znaleźć ich odpowiedniki, gdyż praktycy utożsamiają przebieg zeznania z jego treścią.

Powyższe cechy zeznań odgrywają decydującą rolę dopiero wtedy, gdy powiąże się je z cechami konkretnego świadka. W praktyce najczęściej przywoływanym argumentem dotyczącym wiarygodności osoby było to, że świadek jest obcy w stosunku do oskarżonego. Kolejnym kryterium był emocjonalny sposób zeznawania świadka i przypisywane mu cechy szczerości. Przy czym sąd dawał wiarę temu świadkowi, który, relacjonując zdarzenie, przejawia emocje, ale nie jest nadmiernie nerwowy czy agresywny.

Z powyższego opisu wynika, że sąd, wierząc zeznaniom, posługuje się kryteriami przedmiotowymi, czyli odnoszącymi się do samych zeznań. Kiedy jednak zeznania uznaje za niewiarygodne, to posługuje się cechami samego świadka, czyli bierze pod uwagę kryteria podmiotowe. Do tych kryteriów należy brak obiektywizmu świadka wynikający z jego powiązań z podejrzanym lub oskarżonym, niepamięć świadka, schematyzm myślenia i uproszczenia, jakich dokonał na etapie spostrzegania. Innym kryterium niewiarygodności zeznań świadka jest nadużywanie przez niego alkoholu¹⁴.

E. Gruza kończy swoje badania konkluzją, że dotychczasowe osiągnięcia psychologii sądowej i kryminalistyki nie znalazły zastosowania w praktyce pracy sędziów i prokuratorów. Pomimo tego, iż dostrzegają oni przydatność wiedzy psychologicznej do wykonywania przez nich zawodu, to w praktyce nie widać ani rezultatów jej wykorzystywania, ani bezpośredniego jej zastosowania.

Badania przytoczone w tym artykule były przeprowadzane około 8 lat temu. Obecnie sytuacja wykorzystania wiedzy psychologicznej do oceny wiarygodności zeznań wygląda nieco lepiej. Z mojej praktyki biegłego psychologa wynika, że zarówno prokuratorzy, jak i sędziowie coraz częściej rozumieją potrzebę zasięgnięcia opinii psychologów do oceny wiarygodności zeznań świadków (w myśl artykułu 192 § 2 kpk). Początkowo prokuratorzy występowali o biegłych w przypadku świadków, co do których istniało podejrzenie, że mogą być upośledzeni umysłowo, wcześniej leczyli się psychiatrycznie bądź gdy z innych przyczyn porozumienie się z nimi sprawiało trudność. Obecnie natomiast prokuratorzy skłonni są zasięgać opinii biegłego również w innych przypadkach, na przykład wtedy, gdy kolejne zeznania świadka są niespójne lub gdy świadek mówi, że nie pamięta wydarzeń.

¹³ Tamże, s. 413.

¹⁴ Tamże, s. 419.

Wydając postanowienie o powołaniu biegłego, prokuratorzy formułują pytania dotyczące zdolności spostrzegania, zapamiętywania, odtwarzania faktów, skłonności do kłamstwa, poziomu intelektualnego oraz cech osobowości świadka. Odpowiedzi na te pytania mają pomóc sądom lub prokuratorom ocenić zeznania danej osoby. W takiej sytuacji psycholog jest zobowiązany do wskazania w swojej opinii wszystkich obszarów funkcjonowania świadka (np. funkcjonowanie poznawcze, emocjonalne, społeczne), które mają wpływ na formułowanie przez niego zeznań. Ma to pomóc w ocenie, czy np. osoba umyślowo upośledzona w stopniu lekkim jest zdolna do dostrzegania i zapamiętywania faktów, odtwarzania ich i nazywania. Wiedza z zakresu psychologii jest bardzo przydatna wtedy, gdy funkcjonowanie świadka jest w jakiś sposób zaburzone. Nie można bowiem z góry przyjąć, że dany świadek ze względu na swoją dysfunkcję jest niewiarygodny. Na pierwszy rzut oka można by powiedzieć, że osoba o niskim potencjale intelektualnym może być skłonna do wymyślania różnych historii i podawania ich jako prawdziwych, w rzeczywistości jednak takie osoby mają problemy z abstrakcyjnym myśleniem, z wyobraźnią i kreatywnością, i w związku z tym nie są zdolne do przedstawiania wymyślonych przez siebie historii. Jeśli więc nawet miałyby taki zamiar, to bardzo łatwo można zweryfikować to za pomocą dodatkowych pytań. Z powyższego wynika, że niekiedy świadkowie czy osoby pokrzywdzone o niskim potencjale intelektualnym, mające trudność z wysławianiem się, mogą złożyć wiarygodne zeznania.

Kolejnym przykładem przydatności wiedzy psychologicznej przy ocenie wiarygodności zeznań są kwestie związane z ludzką pamięcią, z procesami spostrzegania, przechowywania i odtwarzania spostrzeżeń. Szczególnie ważne jest to zagadnienie w przypadku świadków – dzieci, które mają ograniczone możliwości zapamiętywania oraz w przypadku odtwarzania faktów w szerszym kontekście. Podobnie jak w wyżej przedstawionej sytuacji nie można z góry założyć, że dziecko jest niewiarygodne ze względu na jego mniejsze zdolności zapamiętywania czy odtwarzania spostrzeżeń. Wszelkie wątpliwości w tym zakresie może wyjaśnić właśnie biegły psycholog w taki sposób.

Powyższe przykłady zwracania się o pomoc do biegłego dotyczyły oceny funkcjonowania świadka, czyli odnosiły się do aspektu podmiotowego w ocenie zeznań. Może jednak wystąpić również sytuacja, w której sąd lub prokurator powołuje biegłego do oceny zeznań pod względem ich wiarygodności psychologicznej, udostępniając psychologowi kilka zeznań świadka w tej samej sprawie. Chociaż postanowienie o powołaniu biegłego psychologa zawiera te same pytania, które zostały omówione wyżej, to biegły może dokonać analizy poszczególnych zeznań i ocenić je pod względem wiarygodności psychologicznej z uwzględnieniem cech osobowości i potencjału intelektualnego świadka. Z taką sytuacją spotkałam się jako biegły sądowy kilkakrotnie. Aby dokonać oceny wiarygodności zeznań, osobiście wykorzystuję elementy narzędzia SVA. Jak już wskazywano, SVA składa się z trzech części: przesłuchania ustrukturalizowanego¹⁵, analizy treści opartej na kryteriach (CBCA) i Kontrolnej Listy Wiarygodności. W przypadku przesłuchania ustrukturalizowanego psycholog ma małe możliwo-

¹⁵ Wywiad przeprowadzany ze świadkiem jest częścią metody oceny zeznań (SVA) i powinien zawierać trzy główne elementy: nawiązanie kontaktu ze świadkiem, swobodną relację świadka na temat zdarzenia, zadawanie pytań w określonej formie i kolejności, zakończenie. Szczególnie ważnym elementem tego wywiadu jest zadawanie pytań, ponieważ należy tutaj zwrócić szczególną uwagę na wyeliminowanie pytań sugerujących odpowiedź lub pytań zamkniętych na początku, co utrudnia zdobycie szczegółowych informacji od świadka. Za: A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *Prawo i psychologia*, Gdańsk 2003, GWP, s. 237.

ści wpływania na sposób przesłuchania lub nie ma ich wcale, dlatego też ten element narzędzia nie jest wykorzystywany. Kryteria odnoszące się do treści zeznań (CBCA) pomagają porządkować wiedzę na temat samych zeznań. Dają możliwość odpowiedzi na pytania, czy są one logiczne, czy mają swobodny, nieustrukturalizowany przebieg i czy są szczegółowe. Analizując ich treść, sprawdzam, czy są one osadzone w szerszym kontekście. Ważnym kryterium wiarygodności jest również to, czy zeznania zawierają opisy interakcji, czy zawierają dokładne wypowiedzi osób uczestniczących, i czy świadek podaje jakieś niezwykle szczegóły. Sądy i prokuratorzy nie zwracają szczególnej uwagi na te kryteria, a w psychologii zeznań zaś występowanie ich w zeznaniu znacznie podnosi wiarygodność tego zeznania.

Kolejne kryteria CBCA odnoszą się do motywacji świadka. Należy tu wyjaśnić pewną kwestię. Tym, co uwiarygadnia zeznania, są spontaniczne poprawki, przyznawanie się do niepamięci czegoś, wysuwanie wątpliwości co do własnego zeznania. Praktycy raczej skłonni są nie wierzyć osobie, która sama w siebie nie wierzy i przyznaje się do niepamięci niektórych faktów. Jednak, jak wynika z prawidłowości psychologii zeznań, właśnie takie zachowania osoby mogą uwiarygodnić jej relację. Rolą biegłego psychologa jest opisać i wyjaśnić mechanizm takiego zachowania i tym samym pomóc w zrozumieniu jego sposobu funkcjonowania i składania zeznań.

Kolejnym elementem narzędzia SVA jest Kontrolna Lista Wiarygodności. W swojej praktyce wykorzystuję ją dość często. Zawiera ona 11 tematów, m.in. nieodpowiedniość języka i wiedzy, podatność na sugestie, wątpliwe motywy składania zeznań i inne. Dotyczą one zarówno zachowania lub cech świadka, jak również okoliczności zdarzenia, które świadek relacjonuje. Występowanie zawartych w tej liście twierdzeń w zeznaniach powoduje, że należy je oceniać szczególnie wnikliwie, gdyż mogą one być sfabrykowane. Inaczej sprawa wygląda w przypadku kryteriów treściowych, których występowanie w zeznaniach przemawia za ich wiarygodnością. Przykładowo, jeżeli w zeznaniu występuje kryterium logiczności i spójności, a świadek jednoznacznie posługuje się nieadekwatnym językiem, wyraża nieadekwatne do sytuacji emocje i jest podatny na sugestie, to należy bardzo ostrożnie oceniać wiarygodność jego zeznań.

Reasumując, obecnie przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości coraz częściej rozumieją potrzebę korzystania z pomocy biegłych z zakresu psychologii. Dzięki szkoleniom i szeroko propagowanym programom zarówno prokuratorzy, jak i sędziowie mają coraz większą wiedzę psychologiczną dotyczącą cech osobowości i sposobu funkcjonowania ludzi oraz możliwości jej wykorzystania do efektywniejszego przeprowadzania przesłuchań. Można zatem mieć nadzieję, że narzędzia służące do oceny wiarygodności zeznań również zostaną docenione i będą szerzej wykorzystywane w praktyce. Rolą biegłych psychologów powinno być propagowanie wykorzystywania zdobytych psychologii w sądownictwie.

Jak wskazano powyżej, narzędzie do oceny wiarygodności zeznań (SVA) lub jego elementy (CBCA i Kontrolna Lista Wiarygodności) z powodzeniem może być wykorzystywane przez wymiar sprawiedliwości. Aktualnie elementy SVA są wykorzystywane również przy realizacji zadań ustawowych w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Jednym z obszarów zastosowania powyższego narzędzia są czynności realizowane przez funkcjonariuszy śledczych, takie jak przesłuchania świadków i podejrzanych. Elementy SVA są pomocne przy weryfikacji zeznań i wyjaśnień. Psycholog, posługując się narzędziem, wskazuje śledczym, czy zeznania świadków lub wyjaśnienia podejrzanych są wiarygodne pod względem psychologicznym. Taka wiedza pozwala

funkcjonariuszom zbadać dokładniej obszary, których wiarygodność budzi wątpliwości i ewentualnie sprawdzić je za pomocą innych wskaźników.

Jeszcze innym obszarem wykorzystania opisywanego narzędzia jest weryfikacja kandydatów do służby. Osoby ubiegające się o pracę w ABW przechodzą wiele etapów rekrutacji, między innymi badanie poligraficzne. Elementy narzędzia SVA służą jako metoda wspomagająca badanie poligraficzne. Psycholog może, w pewnym zakresie, wskazać za pomocą narzędzia tematy, na które badany odpowiada wiarygodnie, na ile jego wersja jest prawdopodobna pod względem psychologicznym i te, których wiarygodność jest wątpliwa. Osoba przeprowadzająca badanie poligraficzne dysponująca powyższą wiedzą ma możliwość sprawdzenia u badanego powyższych obszarów (np. rozszerzając pytania podczas badania poligraficznego).

Istotne jest również dokładne sprawdzanie motywacji osób ubiegających się o przyjęcie do służby. Motywów działań ludzkich może być tyle, ile jest osobowości. Warto więc zwrócić uwagę na osoby, które podają inne powody podjęcia służby, niż mają w rzeczywistości. Szczególnie niebezpieczna sytuacja występuje wtedy, gdy osoba zatrudniona w ABW skłonna jest wykorzystywać wiedzę i informacje o działalności tej instytucji na jej niekorzyść. W niektórych przypadkach może to się poważnie odbić na bezpieczeństwie państwa. Psycholog dysponujący narzędziem do oceny wiarygodności jest zdolny w pewnym zakresie ocenić, czy kandydat rzeczywiście przejawia taką motywację, jaką deklaruje podczas rozmowy, czy jego wypowiedź budzi wątpliwości.

Aby narzędzie do oceny wiarygodności zeznań dobrze spełniało swoje zadanie, powinno być ciągle udoskonalane i dostosowywane do aktualnych potrzeb. Wszędzie tam, gdzie praca oparta jest na uzyskiwaniu, przetwarzaniu i analizowaniu informacji, może być zastosowane narzędzie do kryterialnej oceny wiarygodności tych informacji, a także oceny osób, które te informacje przekazują. W związku z tym stosuje się je w ABW, jednak należy dążyć, aby było wykorzystywane częściej i w większym zakresie. Ważne jest również propagowanie i rekomendacja tego narzędzia w pionach wskazanych powyżej, w związku z czym są plany zaprojektowania szkoleń dotyczących tej metody i skierowania ich do funkcjonariuszy wykonujących zarówno czynności dochodzeniowo-śledcze, jak i operacyjno-rozpoznawcze. Posługiwanie się CBCA nie wymaga wykształcenia psychologicznego, natomiast jest potrzebna wiedza z zakresu funkcjonowania człowieka, aby trafnie obserwować i interpretować jego zachowanie.

W polskiej praktyce sądowej narzędzie SVA nie może być zastosowane tak, aby jego wyniki mogły stanowić dowód w sprawie. Jednak kryteria użyte w tym teście służą biegłym psychologom do oceny zeznań pod względem ich wiarygodności psychologicznej. Biegły obecny przy przesłuchaniu, analizujący protokoły zeznań czy wyjaśnień, jest w stanie, opierając się na poszczególnych kryteriach, wskazać, czy dane zeznania można uznać za mniej lub bardziej prawdopodobne. Ma to znaczenie również wtedy, gdy organy procesowe podejmują decyzję o kierunku śledztwa czy dochodzenia.

Ani w polskim systemie prawnym, ani w praktyce psychologii sądowej jak dotychczas nie wypracowano lepszych metod oceny zeznań świadków. Dlatego też warto odwoływać się do dorobku psychologów zagranicznych, którzy w znaczący sposób przyczynili się do udoskonalenia procesów sądowych.

Streszczenie

Psycholog, jako biegły sądowy, to według obowiązujących w Polsce przepisów osoba, która posiada tzw. wiadomości specjalne. Jest ona powoływana przez organ procesowy (sąd lub prokuratora) do wydawania opinii na temat okoliczności niezbędnych do rozstrzygnięcia konkretnych spraw. Zakres ekspertyzy psychologicznej sporządzanej przez biegłego psychologa jest niezwykle szeroki i swym zasięgiem może obejmować wiele obszarów.

W niniejszym artykule ukazano rolę biegłego psychologa w ocenie wiarygodności zeznań. Publikacja ta przybliży procedurę oceny tej wiarygodności za pomocą narzędzia *Statement Validity Assessment (SVA)*, ze szczególnym uwzględnieniem *analizy treści na podstawie ustalonych kryteriów (criteria-based content analysis – CBCA)*. Ze stosowaniem tej metody można wiązać wiele nadziei, szczególnie w przypadkach, gdy zeznania świadków stanowią jedyny materiał dowodowy.

Artykuł wskazuje na możliwość wykorzystywania wyżej wymienionej metody do oceny dowodów, ale również na ograniczenia, jakie z sobą niesie. Niemniej jednak warto rozważyć możliwość jej stosowania przy realizacji ustawowych zadań ABW związanych z pozyskiwaniem informacji i ich oceną.

Abstract

The psychologist as an expert witness is, according to the legally binding regulations in Poland, a person who has an expert knowledge and has been appointed by a court of law or a public prosecutor's office to give an opinion on the circumstances necessary to decide on a given case. The scope of a psychological expert opinion carried out by an expert psychologist is very broad and may cover many areas.

In the article I will show the role of a psychologist as an expert in a specific process which is the statement validity assessment. I will elaborate on the Statement Validity Assessment Procedure (SVA) created by Steller and Köhnken with special emphasis on criteria-based content analysis. We have great hopes for this method, especially when the witnesses' testimony is the only evidence.

I will present the ways of using this method by an expert psychologist for evidence assessment on account of its validity. I will also present the limitations of this method. It is worth considering the possibility of applying the mentioned method in conducting the ABW's statutory tasks related to acquisition and evaluation of information.